

Az ismeretlen Kriza János és ismeretlen gyűjtőtársai²

Dolgozatomban amellet szeretnék érvelni, hogy a gyűjtő Kriza Jánost, gyűjtő-hálózatát, vagy tágabban a 19. századi gyűjteményeket, gyűjtőket, gyűjtéseket nem lehet többféle irányból megközelíteni, mivel (többek között) a gyűjtők/a gyűjtések kontextusa, háttere, motivációi, a közöttük lévő kapcsolatok szinte teljesen ismeretlenek.

Tudom, hogy ezzel a kijelentéssel nemhogy finomítottam, de tovább erősítettem a talán túlzónak tűnő előadascímet, mégis azt gondolom, hogy a 19. századi – meséket is tartalmazó – népköltészeti gyűjtések története egy olyan korpuszt foglal magában, amelyet éppen feltáratlansága miatt csupán egyetlen irányból lehet nyomon követni – egyetlen irányból lehet (hiátusokkal teli) történetté alakítani. Egy olyan történetté, amely Szilcz Istvánnál, a 18. század végén kezdődik egy bizonytalan státusú szövegegyüttessel, amelyet még nem a 19. századi, mindenki számára egyértelmű gyűjtési cél, a népköltészet lejegyzése, megőrkítése, megmentése hozott létre, hanem csupán a szórakoztatás szándéka.³ S folytatható Gaal György és Majláth János német nyelven kiadott (utóbb magyarul is publikált) köteteivel, hogy azután megjelenjen az első magyar nyelvű, immár deklaráltan a megmentés-megőrkítés szándékával készülő (ráadásul az Akadémiához kapcsolódó), Erdélyi János által szerkesztett *Magyar népdalok és mondák* című munka. S lehet sorolni tovább a folklórgyűjtéssel (is) összekapcso-

¹ Szakál Anna (1982, Budapest) néprajz–magyar–film szakon végzett az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen, Budapesten, jelenleg doktorandusz a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézetében és az ELTE Magyar Irodalomtudományi Doktori Iskolájában. Kutatásainak középpontjában Kriza János és gyűjtőtársai, illetve az erdélyi népköltészeti gyűjtés kezdetei állnak. A *Vadrózsák* (1863) létrejöttével és utóéletével kapcsolatba hozható levelezést 2012 végén rendezte sajtó alá.

² Az előadás 2013. november 14-én, a Kriza János Néprajzi Társaság és a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztálya által tartott *150 éves a Vadrózsák* című rendezvényen hangzott el. Jelen cikk újraközlése az *Ethnographia* 2014/2. számában megjelent tanulmánynak.

³ Hermann Zoltán: A szóbeliség és az írásbeliség határán. Szilcz István kéziratos mesegyűjteménye. In Csörsz Rumen István – Hegedűs Béla – Tüskés Gábor (szerk.): *Historia litteraria a XVIII. században*. Budapest, 2006, Universitas Kiadó, 515–527.

lódó neveket: Ipolyi Arnold, Kazinczy Gábor, Merényi László, Arany László, Gyulai Pál, Abafi Lajos, Kálmány Lajos, vagy a palóc kötetek gyűjtőit: Pap Gyula, Pintér Sándor, Istvánffy Gyula, és az erdélyi gyűjtőket: Szabó Sámuel, Kolumbán István, Ősz János, Kóbori János, Vajda Ferenc, Orbán Balázs, illetve a század végén Benedek Elek és a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* gyűjtőinek és szerkesztőinek a nevét. S ebbe a sorba illeszthető Kriza János neve is, mint aki „már Erdélyi előtt” előfizetési felhívást adott ki, de csak „Arany László után” jelenhetett meg a gyűjtött anyagának első kötete.

Végigmondhatnánk ezt a történetet hosszan (vagy legalábbis ennél mindenképpen hosszabban), minden gyűjtőhöz még néhány mondatot illesztve, egy-egy gyűjtőt – hála főképp az utóbbi évek tanulmányainak – kicsit részletesebben is tárgyalva, de nem nagyon lenne belőle más, mint egy lajstrom, egy mustra, ami így talán nem is zavaró – annál inkább, ha azt szeretnénk, hogy mint minden valódi történetet, ezt is elmesélhessük más irányból is, tehát ha azt szeretnénk, hogy ez a korpusz ne csak arra a kérdésre tudjon válaszolni, hogy „Kik gyűjtöttek a 19. században?”. Miért is volna különös elképzelni, hogy olyan kérdések mentén is lehetne tárgyalni a 19. századi gyűjtéseket-gyűjtőket-gyűjteményeket, mint például hogy: A 19. századi gyűjtőhálózatokban kik, milyen motivációval vettek részt, milyen kapcsolatban voltak a gyűjtés irányítójával/egymással, felmerültek-e nézeteltérések, ütköztek-e elvek/elképzelések annak terén, hogy hogyan, mit, kitől kellene gyűjteni? Ha összegyűjtünk minden eddig megírt információt, akkor is csak addig jutunk, hogy elmondjuk, szinte mindenki gyűjtőhálózattal dolgozott a 19. században, a legtöbb gyűjtőhálózat összetételéről tudunk is pár mondatot mondani, neveket sorolhatunk, esetleg nagy általánosságban meg tudjuk nevezni a gyűjtők társadalmi státusát, készült egy-egy mélyfúrás is, akár problémákra–nézeteltérésekre is koncentrálna (mint például amilyen Gönczy Monika Kelecsényi-tanulmánya⁴), de alapvetően azt gondolom, hogy nem tudnánk felépíteni egy ilyen kérdésre adandó választ csak ugyanolyan listázással, felsorolással, mindenféle összevetés, egészen látás esélye nélkül. Pedig mennyire jó lenne kikövetkeztetni ebből az anyagból azt is – ha tudnánk –, hogy mennyiben befolyásolta, vagy hogyan járult hozzá az iskoláztatás a gyűjtésben részt vevő személyek gyűjtővé válásához, a gyűjtőhálózathoz való csatlakozásához. Vagy hogy hogyan adták át a gyűjtést irányító személyek a népkölté-

⁴ Gönczy Monika: Variációk egy témára: Erdélyi János: Népdalok és mondák I. – Kelecsényi József kéziratos gyűjteménye a Debreceni Egyetem kézirattárában. In Debreczeni Attila – Gönczy Monika (szerk.): „*Et in Arcadia ego*”. A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése. Debrecen, 2005, Kossuth Egyetemi Kiadó, 468–480.

szetről mint megmentendő, gyűjtésre, lejegyzésre, megjelentetésre érdemes örökségről való tudást a gyűjtőhálózatuk tagjainak? És hogyan jutottak a gyűjtést irányítók arra a gondolatra, hogy gyűjtésbe kezdjenek? Vagy hogyan viszonyult a közösség a gyűjtéshez, illetve az eddig csupán a szóbeliségben létező, de ezután az írásbeliségbe átkerülő, nyomtatásban megjelenő szövegekhez? A kérdések sorát folytathatnánk, de úgy vélem, hiába. A 19. századi népköltészeti gyűjtemények korpuszáról lepattannak ezek, mivel a (f)elsorolható adatok mögött nincs, vagy alig van mélység.

Biztosan túlzás a hasonlat, de valamelyest olyan ez, mintha a 19. századi irodalomtörténet meglegedne azzal, hogy van 15 (vagy 30) név, amelyek kétharmadához tud egy jó-rossz életrajzot és néhány műcímet rendelni, azonban többségüknek még újrakiadására sem igen gondol, és a kötetek jó részét megjelenésük óta senki nem vette úgy a kezébe, hogy annak valamilyen írásos nyoma maradt volna (mondjuk tanulmány formájában), mégis mintha azt gondolná: ismeri a 19. századot.

Nyilván más ez az anyag, más helyet foglal el a folklorisztika történetében, mint a 19. századi irodalom az irodalomtörténetben, így egyértelműen sarkított a hasonlat, de azt gondolom, van igazságtartalma: nem ismerjük a 19. századi folklórgyűjtéseket.

Olyan ez – lehet, ismét különös a hasonlat – mintha lenne egy puzzle-ünk, amit látni szeretnénk, azonban ennek csupán néhány része lenne éles. Mintha a 19. századi gyűjtéstörténeti képünk puzzle-darabjai közül éppen csak Szabó Sámuel, Kriza János, Ipolyi Arnold, vagy elsősorban irodalomtörténeti szempontból Erdélyi János lenne valamelyest élesebb, a többiek alig engednék láttatni magukat. Mivel ez a képzeletbeli kirakó közelebb menve újabb és újabb részekből áll (mintegy a kirakó a kirakóban) és életlenségét éppen az egyes részletek feltáratlansága és így a képen lévő helyük bizonytalansága okozza.

És ha a korábban homályosnak ítélt 19. századi gyűjtéséről Krizára és gyűjtőhálózatára fókuszálunk, hiába tudjuk, hogy a róla szóló írások száma igen magas, ha közelebről megnézzük ezeket, látható, hogy nagyon kevés közöttük az, amely a feltárás, az új információ felszínre hozása, megosztása céljából íródott. A többségük csupán valamilyen (egyháztörténeti, posztrianoni, művelődéstörténeti stb.) diskurzusba illeszthető, és célja sokkal inkább az emlékezés apropóján újra és újra megkonstruálható példakép létrehozása, amely ennek megfelelően megelégszik a már korábban megrajzolt Kriza-portréval.

Így hiába közelítünk Krizához, hiába jelenik meg előttünk a „szelid lelkű unitárius püspök” képe, aki számos más tevékenysége mellett kezdett népköltészeti gyűjtésbe is, aminek eredményeképpen, hosszas küzdelem után, 20 évvel az

eredeti gyűjtési felhívást követően, de megjelenhetett a *Vadrózsák* című népköltési gyűjteménye, amelyen azonban „örökre árván maradt” a kötetjelzés, s mint utóbb kiderült, halálát követően még mindig jelentős összeggel tartozott a nyomdásznak. S bár maga is gyűjtött, gyűjteménye létrejöttét gyűjtőhálózat segítette, amely nagyrészt unitárius lelkészekből és tanítókból állt. Kiemelkedik közülük Kiss Mihály árkosi lelkész, akinek travesztálásra, visszaszülésre, székelyesítésre Kriza János mások által gyűjtött meseszövegeket küldött, amit Kiss Mihály felesége segítségével el is készített. Másik jelentős gyűjtőtársa volt Gálffy Sándor királybíró, akit a balladák felfedezőjeként, egyes kezű gyűjtőként tartunk számon. Vagy Ürmösi Sándor, aki Kriza számára az előfizetőket gyűjtötte, és akit mint korai néprajzi felfedezőt tart számon a néprajztudomány – nyilván azért is, mert munténiai útjáról készített munkája nyomtatásban is megjelent.⁵ Vagy a folklórisztikai köztudatba *rossz gyűjtő*ként bevonuló Tiboldi István, az „öreg székelly bárdus”, akinek meseszövegeivel Kriza nem volt megelégedve és átdolgozásukat tervezte. Vagy Marosi Gergely, akit úgy tartunk számon, mint aki korát megelőzve feljegyezte gyűjtéseire mesemondóinak nevét is. Vagy Nagy Lajos, aki nem győzte kivárni a *Vadrózsák* megjelenését, és 1858 októberében a *Kolozsvári Közönyben* publikálta az általa gyűjtött Barcsai-balladát. Vagy Péterfi Sándor, akivel Kriza János intenzív levelezést folytatott. S ott áll Gyulai Pál, aki „barátságos zaklatásaival” segítette elő a kötet létrejöttét, és Mikó Imre, az Erdély Széchenyijeként emlegetett gróf, aki anyagilag támogatta a *Vadrózsák* kiadását.

Ezek a kiragadott (közhelyszerű) mondatok ugyan még bővíthetők, ahogy a gyűjtésben ismert személyek száma is, azonban ha közel hajolunk, egyértelmű lesz, hogy nem sokkal: a legtöbb személy esetében nem látunk sokkal többet az előbb felsorolt néhány mondatnál, a gyűjtőhálózatról alkotott kép nem válik plasztikusabbá, nem lesz mélysége.

Alig akadt néhány kutató,⁶ aki precíz forrásfeltárással próbálta volna meg a gyűjtőhálózatot, vagy annak bármely tagját, azoknak a gyűjtésben betöltött szerepét feltárni. A Kriza Jánost kutatók sorából (számomra) kiemelkedik Borbáth Károly munkája, aki sajnálatos módon csupán egyetlen tanulmány erejéig fog-

⁵ Ürmösy Sándor: *Az elbujdosott magyarok Oláhországban*. Utazása után írta Ürmösy Sándor. Kolozsvár, 1844, Ev. ref. főiskola könyv- és könyvnyomó intézete.

⁶ Elsősorban a Krizáról kevesebbet publikáló, de azt maximális precizitással tevő Borbáth Károlyra és Domokos Mariannra gondolok, és csak másodsorban a nagyobb forrásfeltárást végző, de nem mindig pontos Faragó József és Kovács Ágnesre.

lalkozott Kriza egyik gyűjtőjével, Lőrinczi Elek árkosi tanítóval, vele is inkább csak azért, hogy pontosítsa Faragó meglehetősen nagyvonalú írását.⁷

Nem nyújthat többet, úgy vélem, a levelesgyűjtemény⁸ – illetve a *Vadrózsák* II. kötete⁹ és a későbbi forrásfeltáró kutatások – sem, mint hogy segít(enek) valamivel élesebben látni Kriza gyűjtőhálózatát, annak érdekében, hogy egyszer annyira transzparenssé válhasson ez a korpusz, ezek a személyek, hogy képesek legyenek a legkülönbözőbbféle kérdésekre válaszolni. S amennyiben addig más gyűjtések kutatása is folytatódna, akkor remélhető lenne, hogy a szálak egymásba kapcsolódnának, és a 19. századi gyűjtések története egy, a ma ismertnél, elmondhatónál sokkal másabb képként jelenhetne meg előttünk.

Hiába tűnik úgy, mintha el lehetne mesélni a *Vadrózsák* megjelenésének és utóéletének a történetét, mert ez (véleményem szerint) csupán illúzió: a történet, amit el tudunk mondani, legfeljebb néhány villanásnyira előtűnő, vagy tablószerűen kimerevített kép egymásutánja.

Ahogy arra a leveleskötet előszavában, az 1863-as tabló megrajzolásakor magam is próbáltam utalni:¹⁰ akkor, 1863-ban is csupán egy pillanatot látunk, mintha a gyűjtők csoportképre gyűltek volna össze a nagy mű megszületése előtti pillanatban, ami után hirtelen csaknem mindenki eltűnik a képről, és ahogy nem tudjuk, hogy honnan érkeztek, miért, milyen népköltészet-konceptióval, milyen háttérből, úgy azt sem tudjuk, hogy hová távoznak. Ha csak a kész kötetet nézzük, lehet, nem érezzük a hiányt, azonban ha a gyűjtőhálózatot és a benne részt vevő személyeket is vizsgáljuk (és azt gondoljuk, hogy a mű és az azt létre-

⁷ Borbáth Károly: Adalékok a székely népmesék gyűjtésének történetéhez. In Molnár István – Bucur, Nicolae (szerk.): A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülészakán elhangzott tanulmányok és közlemények 1971 októberében. Miercurea-Ciuc–Csíkszereda, 1974, Hargita megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága – Székelykeresztúri Múzeum, 445–454. Faragó József: Lőrinczi Elek árkosi népmesegyűjtése. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 11. évf. 1967/1. 49–61. (Borbáth Károly precizitása mellett egyértelműen azzal is vívta ki előttem a tiszteletet, hogy nem elégedett meg azzal, hogy jól-rosszul találgasson az előtte álló források alapján, hanem az adatok pontosítása érdekében hajlandó volt elmenni történeti forrásokig, és ezek segítségével új összefüggésekre rámutatni.)

⁸ Szakál Anna: „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez. A szétszóródott kéziratok anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Szakál Anna. Kolozsvár, 2012, Kriza János Néprajzi Társaság – Magyar Unitárius Egyház.*

⁹ Kriza János: *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, 2013, Kolozsvár.*

¹⁰ Szakál: i. m. 31–32.

hozók szerves egységet képeznek), akkor talán mégis szeretnénk tudni, hogy ki hogyan került erre a képzeletbeli csoportképre, hová távozott, vagy éppen miért maradt távol.

Mi történt például a távolmaradó Ürmösi Sándorral, az egyik legaktívabb és legelkötelezettebb gyűjtővel, talán az elsővel, aki Krizát megkereste gyűjteményével (vajon biztosan így történt-e?), aki már az 1841-es utazása közben gyűjtött, 1843-ban, a megtalált nyugtatványok tanúsága szerint pedig kész gyűjteménnyel rendelkezett – nemhiába gyűjtötte ő (is) az előfizetőket? Ha minden eddig ismert forrást egymás mellé rakunk, akkor is csupán egy árnyalatnyival látszik élesebben egy, a népköltészeti gyűjtés iránt korán elköteleződő, ígéretes, ámde valószínűleg nehezen összeférhető lelkész alakja (erre utal az a viszonylag nagyszámú egyházközség,¹¹ ahol lelkészként megfordult), aki 1862-ben, nem sokkal a *Vadrózsák* megjelenése előtt önálló felhívást adott ki a *Kolozsvári Közlönyben* egy székely szótár összeállításában való segédkezésre.¹² Ebben külön felszólítja a lelkészeket is, hogy szinte bármilyen műfajban küldjenek be hozzá szövegeket, mivel szótára toldalékának egy népköltési gyűjteményt szán. A hiányos kép a továbbiakban csupán annyival egészíthető ki, hogy nem sokkal e felhívás megjelenése után, 1865-ben Kriza János püspök Farkas György marosszéki espereshez írott leveleiben¹³ többek között Ürmösi állapotának rosszabbodása felől is tanakodik, s megtudjuk, hogy Ürmösi alkoholizmussal és megőrülésközeli állapottal küzd, ami miatt (ez már csak sejthető a levelekből és a források elhallgatásából) a nagyszebeni tébolydában fejezi be életét.

Az eddig feltárt források ismeretében azt is láthatjuk, hogy gróf Mikó Imre nem csupán egyszerű anyagi segítséget nyújtó személyként volt jelen a *Vadrózsák* életében, hanem a gyűjtésben is szerepe volt, a nála lévő gyűjteményeket sokszor pénz ellenében szerezte meg,¹⁴ honoráriumot nyújtott a lelkesebb, szor-

¹¹ Ürmösy Sándor vadadi (1845), bordosi (1847–1850), verespataki (1851–1853), bőzödújfalusi (1853–1856), tordátfalvi (1856–1858), majd nyomáti (1863–1865) unitárius lelkészként szolgált. Vö. Geréb Zsigmond: *Unitárius lelkészek 1568-tól*. Székelykeresztúr, 1943. [Kézirat, Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára.] 1943: 124, 137, 55, 142, 192, 115.

¹² [N. N.] c. n. [Különfélék rovatban] *Kolozsvári Közlöny*, 7. évf. (1862). 159. 641.

¹³ Kriza János levele Farkas Györgyhöz. Kolozsvár, 1863. augusztus 3., 1865. március 30., 1865. április 8., 1865. április 10. (jelenleg: Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, eredetileg: Bolyai téri Unitárius Egyházközség Levéltára, Marosvásárhely)

¹⁴ Jakab Elek: Tiboldi István. Élet- és neveléstörténeti rajz. *Néptanítók Lapja*, 12. évf. (1879). 20. 434.

galmasabb gyűjtőknek is,¹⁵ illetve maga is önálló népmese gyűjtő-mozgalmat szándékozott indítani.¹⁶

De a források együttes ismeretében Gyulai Pál buzdító, néhol már-már barátként feltüntetett szerepe sem olyan egyértelmű. Kiténik – elsősorban Szabó Károlynak írt leveléből¹⁷ –, hogy talán a (pesti) gyűjtés ügye fontosabb volt számára, mint a Krizával való viszonya. Ennek ellenére egyértelműen ő volt Kriza számára az a szakmai etalon, akihez bármiféle, a gyűjtést érintő kérdésével fordulhatott.

Vagy Jakab Eleknek, aki a korábbi képen nem is látszott, előtűnik a gyűjtésben játszott szerepe: 1855-ben Kriza arról ír Péterfi Sándornak, hogy a gyűjteményt ketten szándékoznak kiadni.¹⁸ Majd, bár feltehetően csökken a szerepe annyira, hogy a gyűjtés szervezésének legfőbb munkái Krizára maradnak, de több személyről is bizonyítható, hogy ő/ő is tartotta velük a kapcsolatot, a gyűjtéseiket neki küldték el, vagy ő vonta be őket a gyűjtőhálózatba.

Azonban hogy ők hárman-négyen hogyan érintkeztek, mikről, hol beszéltek (a népköltéssel kapcsolatosan), mivel nagyrészt egy városban éltek, nem tudjuk. Pedig ennek kiderítése legalább olyan fontos volna, mint általában annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a gyűjtők hogyan értesültek, értesültek-e egymás tevékenységéről, volt-e, ha igen, kicsoda és hol, akivel megbeszélhették a gyűjtéssel kapcsolatos gondolataikat, kételyeiket, kérdéseiket. Értesültek-e az új (pesti) kötetek megjelenéséről, vagy hogyan viszonyultak saját gyűjtésük megjelenéséhez (s általában mit gondoltak az olvasók a kötetéről a *Vadrózsák* kézbevételekor)?

És bár Tiboldi Istvánról már többször szoltam, az ő kapcsán csupán egyetlen kérdést ismételnék most meg: biztos-e, hogy annyira rossz gyűjtőnek tekinthető azért, amit Kovács Ágnes így összegzett: „Marosi Gergely ellentéte Tiboldi István kiskedei tanító, »az öreg székely bárdus«. Tiboldi Gaal Györgynek magyarról németre, majd németről ismét magyarra fordított meséit példaképeinek, s

¹⁵ Kriza János levele Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1862. március 9.; Kriza János levele Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1862. november 4. (Szakál: i. m. 87, 124.)

¹⁶ Kriza János levele Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1862. május 17.; Kriza János levele Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1862. október 29.; Kriza János levele Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1862. november 4.; Kriza János előszava a *Vadrózsák*hoz. (Szakál: i. m. 100, 123, 124, 278.)

¹⁷ Gyulai Pál levele Szabó Károlyhoz. Kolozsvár, 1862. június 23. (Szakál: i. m. 110.)

¹⁸ Kriza János levele Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1855. május 27. (Szakál: i. m. 70.)

nem képes megérteni, hogy Kriza miért nem tartja szövegeit megfelelőknek.¹⁹ Tiboldi két levelében tett említést Gaal Györgyről.²⁰ 1858-ban arról számolt be Jakab Eleknek, hogy az elmúlt év végén olvasott „egy füzet afféle népregét e cím alatt: Gál György Magyar népmeséi gyűjteménye, kiadják Kazinczy Gábor és Toldi Ferenc”,²¹ s abban az általa korábban küldött mese egy variánsát fedezte fel. 1862-ben, Krizának küldött levelében újra visszatér Gaal meséihez: „Egykór olvasám a Kazinczy Gábor és Toldi Ferenc által Pesten kiadott ilyes népmesék egy füzetét elhittem vala, hogy nekem sem kell népiesebben írnom mint azon kiadott népmesék valának.”²² Ha ezt a kérdést nem onnan nézzük, hogy Kriza gyűjtési elveihez képest hol helyezkedhettek el Gaal elvei, akkor azt gondolom, valami egészen mást láthatunk. 1857-ben Tiboldi István, 65 éves tanító egy eldugott kicsi faluban élt és három falu gyermekeit tanította a nyár kivételével minden nap, ekkor már közel 40 esztendeje. Csupán szabadidejében foglalkozhatott elsősorban mondák, adomák, közmondások gyűjtésével. Feltehetően 1855–56 körül kezdett népmesék gyűjtésébe is volt tanítványa, Jakab Elek felhívására, s rá egy-két évre, 1857-ben olvasta Gaal György magyarul megjelent mesegyűjteményét – vagyis a legfrissebb irodalmat (mivel a gyűjtemény három kötete 1857 és 1860 között jelent meg). Mindezt a kiadás helyétől több mint 600 kilométerre. Úgy vélem, a 20–21. századból nézve mondhatjuk, hogy nem volt a legjobb választás Gaal meséinek a tanulmányozása (bár rögtön tovább is kérdezhetnénk: mennyire ismerjük vajon Gaal meseszövegeit?...), és talán helyesebb lett volna, ha Kriza leveleire figyel jobban. Mondhatnánk, de meglehetősen felesleges ilyet állítanunk. Egyrészt nem ismerjük Kriza hozzá írt leveleit. Nem ismerjük pontosan azt sem, hogy Tiboldi mit gondolt Gaal meséiről, vagy hogy utóbb mit Kriza János meséiről. És 1857-ben nemigen talált volna más kötetet, amit Gaal helyett a tájékozódáshoz a kezébe vegyen.²³ Amit tudunk, hogy ő az egyetlen a gyűjtők közül, aki bizonyíthatóan a megjelenése évében kézbe vette a gyűjteményt és ref-

¹⁹ Kovács Ágnes: Utószó. In Kriza János: *Székely Népköltési Gyűjtemény* II. 447–456. Budapest, 1956, Magvető Könyvkiadó, 452.

²⁰ Tiboldi István levele Jakab Elekhez. Székelyszentmiklós, 1858. június 26.; Tiboldi István levele Kriza Jánosnak. Kiskede, 1862. május 24.

²¹ Szakál: i. m. 72.

²² Szakál: i. m. 104–105.

²³ Erdélyi János *Magyar népmesék* (1855) című munkáját vehette volna a kezébe, de ennek felvetését követően szintén csak kérdések sorjázhatnak: Eljutott-e egyáltalán Erdélynek ez a gyűjteménye Erdélybe? Volt-e lehetősége Tiboldinak kézbe vennie? Milyenek tartja, tartja-e bármilyenek ezt a kötetet a magyar folklorisztika? Tehát le tudnánk-e vonni bármilyen következtetést abból a tényből, hogy nem ezt a kötetet említi, hanem Gaal gyűjteményét?

lektált rá. Honnan szerezhetette meg, honnan tudhatott arról, hogy érdemes azt olvasnia, beszélt-e utóbb bárkivel róla, (egyelőre) nem tudjuk. Azonban az bizonyos, hogy maga Kriza is, előkerült jegyzetei tanúsága szerint, elgondolkodott Gaal gyűjtésben-átdolgozásban betöltött szerepén: „Illetetlenül hagyni-e a népmesét mint a hogy a nép szokta beszélni, vagy kiegészítés elhagyás által oly kerek egészet állítani össze, mely a művészi eszme követelményeinek is megfeleljen? – Gyűjtő és kritikus volt-e Gál vagy művészi feldolgozó s így költő?”²⁴

S ha egy kicsit túllépünk a levelezésgyűjteményen, és inkább az ott kitapintható/felvázolt egyik úton indulunk el, akkor feltehetjük a kérdést: honnan vehették az eszmét, a gondolatot a gyűjtők a gyűjtésre? Mert mindehhez kevés egyetlen személy; bár az irányító Kriza elengedhetetlenül fontos volt, nélküle – ahogy maga is írta – semmi sem történt volna, sokan nem is kezdtek volna gyűjtésbe, vagy gyűjtéseik nagy valószínűséggel elkallódtak volna, vagy legfeljebb olyan periférikus gyűjtéseként láthattak volna napvilágot, mint a többi palóc vagy erdélyi kiadvány (legyen az akár Szabó Sámuelé, akit 2009 óta már, hála Olosz Katalinnak, kellőképpen ismerünk²⁵).

Lehetséges-e, hogy a 19. századi gyűjtők az iskolából kapták az ösztönzést, ahogy arra Faragó József is utalt?²⁶ Ha a feltárt források alapján kicsit jobban körvonalazódó kapcsolatháló alapján újraolvassuk a 19. századi unitárius olvasókörokról szóló írásokat, akkor két fontos dolgot emelhetünk ki. Az első, hogy elkerülte a figyelmünket (az én figyelmemet) egy írás²⁷ Kálnoki Kis Tamástól (aki – sajnos – csak véletlenszerűen foglalkozott Krizával). Ő számol be Kriza János újonnan előkerült, 1829-es jegyzetfüzetéről, amely a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található.²⁸ Ennek a kis jegyzetfüzetnek a jelentősége pedig abban áll, hogy ebbe jegyzett fel Kriza kolozsvári önképzőkori diákként közmondásokat. Fontos ez nemcsak azért, mert eddig nem ismertük biztos nyomát Kriza ilyen korai népköltészet iránti érdeklődésének, hanem azért is, mert

²⁴ Ld. Kriza János népköltészeti vonatkozású jegyzetei. Szakál: i. m. 279.

²⁵ Szabó Sámuel: *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Budapest–Marosvásárhely, 2009, Európai Folklor Intézet–Mentor Kiadó.

²⁶ Faragó József: Kriza János és a Vadrózsák. In Antal Árpád – Faragó József – Szabó T. Attila (szerk.): *Kriza János*. Kolozsvár, 1971, Dacia Könyvkiadó, 71–72.

²⁷ Kálnoki Kis[s] Tamás: Kriza János jegyzőfüzete. *Keresztény Magvető*, 1980/3–4. 173–176.

²⁸ MNL OL P 2269 (K. Papp Miklós hagyatéka) 20. doboz, 27. tétel (Költemények, költeményfordítások...) 1499–1502. oldal

ez így az egyik bizonyíték lehet arra, hogy az önképzőkörök, olvasótársaságok ekkor nem csupán a diákok művelődési igényét, saját képességeik kibontakozását kívánták elősegíteni, de esetenként mindez összekapcsolódhatott a folklór valamely jelensége iránti (lejegyzéssel párosuló) érdeklődéssel is. (S ebben az esetben fontos az is, hogy Kriza nem népdalokat jegyzett fel, hanem „csupán” közmondásokat.)

A másik fontos adat (Kozma Ferencről, 1867-ből) ezzel összefüggésben valamivel későbbre tehető.²⁹ 1837-ben jött létre előbb Székelykeresztúron, majd még ugyanebben az évben 4 faluban, először Alsó-Siménfalván, majd Siménfalva példáját követve Tordátfalván, Medeséren és Etéden is unitárius olvasóköri. Céljuk elsősorban az olvasás, művelődés, folyóiratok (vagy legalább egy, a *Vasárnapi Újság*) járatása volt. Emellett az alsó-siménfalviak levelet írtak a kolozsvári Unitárius Kollégiumban működő olvasótársaságnak is szövetséget ajánlva a következők szerint: „Hogyha nekünk akármely egyveleg tárgyról közlekedéseit megküldi, mi is ígérjük, hogy állunk hívségesen a barátságban, és székölhoni újságokkal, regékkel, népdalokkal, eredeti széköl elmésségekkel fogunk kedveskedni.”³⁰ Amit természetesen a kolozsváriak örömmel el is fogadtak. Az együttműködés további részleteiről nincsenek adataink, s a falusi olvasótársaságokat hamarosan be is tiltotta az udvar (akik szintén olvasták a *Vasárnapi Újságot*, ahol Brassai Sámuel lelkesen számolt be a fiatalok kezdeményezéséről³¹). Azonban ami számunkra mindebből fontos, hogy egy, még Kriza jegyzetfüzeténél is határozottabb bizonyíték e szövetségkérés annak, hogy a kolozsvári ifjak érdeklődtek a népköltészeti gyűjtés iránt, s hogy ez a tény annyira egyértelmű volt a falun lakó fiataloknak is, hogy határozottan ajánlhatták ebbéli tudásukat, lehetőségeiket cserealapként. További fontos adatot jelenthet immár közvetlenül a gyűjtőhálózat szempontjából, ha hozzátesszük, hogy 1837-ben a székelykeresztúri iskolafőnök a későbbi Kriza-gyűjtő Péterfi Sándor volt. Az elsők között lépett be ebbe az olvasótársaságba a Tiboldi-tanítvány Jakab József, aki Jakab Eleknek, a későbbi híres Kolozsvár-történésznek, Kriza barátjának és segítőjének nagyreményű testvére volt. Jakab József életrajzírója 1872-ben az olvasótársasággal kapcsolatban azt jegyzi fel, hogy annak létrehozására az eszmét Jakab Elek, ekkor már kolozsvári diák adta, aki intenzív levelezésben állt 1–2 évvel fiatalabb

²⁹ Kozma Ferenc: *A kolozsvári unitarium collegium ifjúsága olvasó és irodalmi körének múltja*. Kolozsvár, 1867, Róm. Kath. Lyc. Nyomdája.

³⁰ Kozma: i. m. 27.

³¹ *Vasárnapi Újság*, 1838. november 11.

testvérével,³² de Péterfi egyik leveléből tudjuk, hogy Péterfi Jakab Elekkel való levelezésének kezdete szintén 1837-re datálódik.³³

Emellett az említett négy falu közül három valamilyen formában (ha csak felületesen is) szintén köthető Kriza-gyűjtőkhöz. Alsó-Siménfalván született Marosi Gergely, aki ugyan az olvasótársaság megalakulásakor csupán hat éves volt, de mondhatjuk, hogy ott, ebben a(z olvasótársaságot teremtő) közegben nőtt fel. Tordátfalva Ürmösi Sándor szülőhelye és később tartózkodási helye is, bár ekkor már ő többnyire nem ott élt. Medeséren viszont éppen ekkor, 1838-tól az egyik Kriza-gyűjtő, Szentmártoni Sámuel lett a lelkész, aki nem mellesleg 1832-ben a (szintén Kriza-gyűjtő) Gálfi Sándor és Kriza János alapította kolozsvári olvasótársaságba is belépett még kolozsvári diák korában.³⁴

Hozzátehetjük még ehhez, hogy a kolozsvári olvasókör tagjai között is szép számmal találunk későbbi Kriza-gyűjtőket, a korábban említett Gálfin és Szentmártonin kívül aktív tagja volt Kelemen István, szabédi lelkész, majd utóbb Marosi Gergely és Sándor János, székelykeresztúri tanárok, Kriza Sándor, nagyajtai lelkész, valamint Pap Mózes és Nagy Lajos, kolozsvári kollégiumi tanárok. De a megjelenő évkönyvükben, a *Reményben* publikált az akkor már jóval idősebb Tiboldi István is.

Mindezekkel a példákkal (is) arra próbáltam felhívni a figyelmet, hogy csak a források együttes olvasatával, ismeretében juthatunk el egy teljesebb képhez, az esetleges feltételezéseinkre csak akkor kaphatunk biztosabb válaszokat, ha a források minél szélesebb, a korabeli intézmények működését, a társadalmi és interperszonális kapcsolatok, a gyűjtők mindennapi életét láthatóvá tevő dokumentumok körét vonjuk be. Úgy vélem, Kriza János gyűjtőhálózata (és ez igaz lehet más, 19. századi gyűjtőhálózatokra is) csak akkor érthető meg, csak akkor válik valóban láthatóvá/láthatóbbá, ha az irodalomtörténet, az egyháztörténet, vagy a 19. századi (unitárius) iskolatörténet felől is megpróbáljuk olvasni azt, vagyis ha képesek leszünk többféle keretben is elhelyezni, nem csupán a 19. századi magyar folklórgyűjtemények felsorolásának igen szűkös keretében.

³² Nagy János: Jakab József életrajza. *Keresztény Magvető*, 1872/3. 210–211.

³³ Péterfi Sándor levele Jakab Elekhez. *Hévíz*, 1879. február 24. (Szakál: i. m. 230.) (Sajnos, a Jakab Elek-hagyaték egyelőre lappang.)

³⁴ Szentmártoni Sámuel a két olvasótársasági tagsága között 1833–38-ig Torockón volt leányiskolai tanító.